

Recenzja książki **Zdzisława Wołka „Zawodoznawstwo.** **Wiedza o współczesnej pracy”, Warszawa 2013**

Nakładem wydawnictwa Difin SA w Warszawie w 2013 roku ukazała się książka Zdzisława Wołka¹ *Zawodoznawstwo. Wiedza o współczesnej pracy*. Jej recenzentem jest prof. dr hab. Urszula Jeruszka. Pozycja ta stanowi kolejną monografię w bogatym dorobku naukowym Autora, obejmującym ponad 190 pozycji bibliograficznych, i niewątpliwie wypełnia niszę w obszarze rozważań poświęconych aktualnie problematyce zawodoznawstwa.

Analizując obszar zainteresowań badawczych Zdzisława Wołka od ponad 35 lat jego aktywności naukowej, można z całym przekonaniem stwierdzić, iż doskonale porusza się On w tematyce takiej subdyscypliny pedagogicznej, jak pedagogika pracy oraz subdyscyplin pokrewnych. Pola problemowe wyznaczające obszar największych zamiłowań badawczych stanowią: humanistyczne aspekty pracy zawodowej, kultura pracy i poradnictwo zawodowe. Znajdują one swoje odzwierciedlenie w licznych monografiach naukowych, podręcznikach akademickich, pracach redakcyjnych, publikacjach konferencyjnych oraz artykułach w czasopiśmie. Zdzisław Wołk jest także autorem licznych ekspertyz dotyczących poradnictwa zawodowego oraz rekomendacji poświęconych aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych. Wśród najważniejszych monografii z ostatnich lat wymienić można m.in.: *Global and Local Changes on the Modern Labour Market Essays in Labour and Social Pedagogy* (Zielona Góra 2011); *Całozyciowe poradnictwo zawodowe dla służb zatrudnienia* (wyd. IV, Zielona Góra 2010); *Całozyciowe poradnictwo zawodowe dla nauczycieli* (wyd. III, Zielona Góra 2009); *Kultura pracy, etyka i kariera zawodowa* (Radom 2009).

Recenzowana pozycja książkowa „*Zawodoznawstwo. Wiedza o współczesnej pracy*” stanowi kontynuację analiz teoretycznych dotyczących problematyki pracy zawodowej człowieka. W jej przypadku można stwierdzić, iż analiza ta została pogłębiona, a punktem wyjścia dla prezentowanych rozważań stało się zawodoznawstwo, przyjmując za cel: „przedstawienie wybranych problemów związanych ze

¹ Profesor Z. Wołk jest kierownikiem Katedry Pedagogiki Społecznej na Wydziale Pedagogiki, Socjologii i Nauk o Zdrowiu Uniwersytetu Zielonogórskiego.

współczesną pracą zawodową, postrzeganych od strony człowieka bądź to aspirującego do pracy lub już ją wykonującego” (s. 8). Omawiana pozycja wpisuje się więc w nurt zainteresowań naukowych Autora i co już sygnalizowano, wypełnia lukę w literaturze przedmiotu poświęconej temu zagadnieniu. Należy bowiem podkreślić, iż o ile nadal licznie wydawane są opracowania poświęcone szeroko rozumianej pracy człowieka, to niewątpliwie zawodoznawstwo stanowi zaniedbany obszar refleksji pedagogów pracy. Ponadto stanowi ono także zaniedbaną dziedzinę w socjologii pracy i psychologii pracy. Spośród najważniejszych pozycji literaturowych ostatnich dwudziestu lat wymienić można następujące: E. Podoska-Filipowicz, *Podstawy zawodoznawstwa, orientacji i poradnictwa zawodowego* (Bydgoszcz 1990); A. Bańka, *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy* (Poznań 1995); T.W. Nowacki, *Zawodoznawstwo* (Radom 2003); K. Le-lińska, *Zawodoznawstwo w planowaniu kariery zawodowej* (Warszawa 2006), K.M. Czarnecki (red.), *Podstawowe pojęcia zawodoznawstwa* (Sosnowiec 2008); E. Podoska-Filipowicz, *Zarys zawodoznawstwa, orientacji i poradnictwa zawodowego* (Częstochowa 2008), I. Mandrzejewska-Smól, *Edukacyjno-zawodowe wybory młodzieży gimnazjalnej* (Bydgoszcz 2010).

Oczywiście problematyka zawodoznawstwa wpisuje się w szerszą refleksję związaną z orientacją, poradnictwem i doradztwem zawodowym, a także z edukacją zawodową, stąd odnaleźć ją można w różnych opracowaniach z zakresu pedagogiki pracy, jednak już nie w takim wymiarze szczegółowym. Większość z nich opiera się też na stanowisku, iż zawodoznawstwo rozumiane jest przede wszystkim jako wiedza o zawodach (ujęcie wąskie) i obejmuje: historię podziału pracy, współczesny podział pracy, opisy zawodów i charakterystyki zawodowe, analizę czynności zawodowych, warunków pracy i zadań pracowniczych. Badania wpisujące się w ten obszar, przeprowadzane na stanowiskach pracy i badania dokumentacji, pozwalają na przygotowanie charakterystyk opracowywanych na podstawie analizy zawodów, zawierających wykaz czynności zawodowych, wykaz wiadomości i umiejętności wymaganych przy wykonywaniu zawodu, opis pożądanych cech psychofizycznych i przeciwwskazań oraz zarys drogi edukacyjnej prowadzącej do uzyskania kwalifikacji zawodowych. Zawodoznawstwo w rozumieniu wiedzy o zawodach stanowi podstawę tworzenia ogólnokrajowej klasyfikacji zawodów i budowania klasyfikacji zawodów szkolnych².

Aktualnie charakterystyki zawodowe stanowią część składową standardów kwalifikacji zawodowych, czyli norm opisujących kwalifikacje konieczne do wykonywania zadań zawodowych wchodzących w skład zawodu, akceptowanych przez przedstawicieli organizacji zawodowych i branżowych, pracodawców, pracobiorców i innych kluczowych partnerów społecznych. Podstawę prawną two-

² T. Nowacki, *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004, s. 286 i nast.

rzenia w Polsce systemu krajowych standardów kwalifikacji zawodowych stanowi Ustawa z 20.04.2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2013 r. poz. 674). Standardy kwalifikacji zawodowych opracowuje się m.in. w celu umożliwienia porównywalności i uznawalności wymagań kwalifikacyjnych poświadczonych dyplomami i świadectwami zawodowymi w państwach Unii Europejskiej. Ma to szczególne znaczenie dla Polaków kształcących się w kraju i podejmujących pracę zarobkową za granicą. W praktyce standardy kwalifikacji zawodowych oznaczają zestaw informacji na temat oczekiwań pracodawców zawartych w kategoriach wiedzy, umiejętności i cech psychofizycznych. Na chwilę obecną opracowano w Polsce około 300 takich standardów. Umożliwiają one ocenę własnych kompetencji w kontekście sformułowanych wymagań zawodowych, tym samym sprzyjają mobilności zawodowej i rozwojowi zawodowemu.

Zawodoznawstwo analizowane w ujęciu szerszym wykracza natomiast poza wiedzę o poszczególnych zawodach i jest traktowane jako obszar nauki prezentujący świat zawodów i ludzi w pracy zawodowej. W takim właśnie ujęciu zostało ono zaprezentowane w książce Zdzisława Wołka i potraktowane w rozumieniu wiedzy o współczesnym świecie pracy, o występujących w nim zjawiskach i rządzących prawidłowościach. Jak czytamy we Wstępie: „Zawodoznawstwo w tradycyjnym rozumieniu to wiedza o zawodach, sposobach ich opanowania i wykorzystania na rynku pracy. Nie jest więc dyscypliną naukową, lecz obszarem wiedzy o charakterze interdyscyplinarnym, wykorzystującym wiedzę i doświadczenie z różnych dziedzin nauki. Współczesne rozumienie zawodu jest coraz mniej jednoznaczne. W świecie pracy często ma miejsce podejmowanie zadań zawodowych bez konieczności legitymowania się opanowaniem zawodu. Dostęp do pracy staje się coraz bardziej zróżnicowany, a możliwości podjęcia zatrudnienia coraz częściej wyznaczają rzeczywiste kompetencje ubiegającego się” (s. 7). Tak przyjęte podejście koncentruje się na ukazaniu miejsca pracy w życiu człowieka, wychodząc z założenia, iż praca nie jest wyłącznie źródłem dochodu, ale i – a może przede wszystkim – sposobem na doświadczanie życia i jego przeżywanie. Dlatego też zgodnie z pierwotnym zamiarem, jaki przyświecał Autorowi, recenzowana pozycja stanowi studium licznych złożoności i uwarunkowań pracy oraz spełnianej przez nią roli na różnych etapach drogi życiowej i zawodowej zarówno osób pracujących, bezrobotnych, jak i potencjalnych pracowników.

Strukturę treściową książki wyznaczają: *Wstęp*; cztery główne części, w ramach których wyodrębnionych zostało szesnaście rozdziałów: (1) *Zawód jako następstwo społecznego podziału pracy*, (2) *Człowiek w obliczu pracy zawodowej*, (3) *Praca zawodowa w warunkach przemysłowego społeczeństwa wiedzy*, (4) *Zakład pracy w dobie przemysłowej*, a także *Zakończenie*, *Słownik podstawowych terminów* i *Bibliografia*. W ten sposób podjętą tematykę ukazano w sposób całościowy i złożony, co zasługuje na szczególne podkreślenie. Objętość pracy

wynosi łącznie 246 stron. Przytoczone tytuły głównych części książki stanowią logiczny i spójny ciąg oddający istotę zawodoznawstwa rozumianego właśnie jako wiedza o współczesnej pracy, a przede wszystkim implikacje wynikające z zasadniczych kategorii stanowiących oś rozważań Autora, takich jak: zawód, praca zawodowa, zakład pracy.

W związku z tak przyjętą strukturą, prezentowane rozważania rozpoczynają analizy terminologiczne skupione wokół pojęcia „zawód” – jako podstawowej kategorii zawodoznawstwa – i jego klasyfikacji. Autor omawia istotę społecznego podziału pracy, następstwa wyodrębniania się zawodów, przedstawia również wybrane dokumenty dotyczące pracy zawodowej, jak: Konstytucja Rzeczypospolitej Polski, Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Kodeks pracy, wybrane kodeksy etyki zawodowej, spisy zawodów i specjalności zawodowych, taryfikatory pracy i zawodów, charakterystyki zawodowe, standardy kwalifikacyjne, dokumenty osobowe pracownika ubiegającego się o pracę oraz rodzaje umów o pracę. Liczba wskazanych dokumentów i ich tematyka jest bardzo wszechstronna. W dalszej kolejności Zdzisław Wołk przechodzi do charakterystyki pracowników i stanowisk pracy – począwszy od pracowników szczebla podstawowego, pośredniego, po człon kierowniczy. Dokonuje również analizy form organizacyjnych pracy wypracowanych w okresie przemysłowym (praca indywidualna, zbiorowa, zespołowa) oraz poprzemysłowym (głównie: praca w niepełnym wymiarze, zatrudnienie łączne, leasing pracowniczy, outsourcing kadrowy, samozatrudnienie, telepraca). Na tym tle rozważa ideę *flexicurity* zestawiając ją z kontekstem głównych zasad funkcjonowania unijnego rynku pracy. *Flexicurity* to idea socjalna, a w zasadzie socjalny model zatrudnienia, oparty na łatwym procesie zatrudniania oraz zwalniania pracowników przez pracodawcę, a także wysokich zabezpieczeniach socjalnych dla osób bezrobotnych. Obecność tego zagadnienia w książce oddaje aktualną tendencję propagowaną przez Komisję Europejską, aby zagwarantować obywatelom Unii Europejskiej wysoki poziom pewności zatrudnienia, tzn. możliwości szybkiego znalezienia pracy na każdym etapie życia zawodowego i duże szanse rozwoju zawodowego w warunkach szybko zmieniającej się gospodarki. Jej celem jest również zadbanie o to, aby zarówno pracownicy, jak i pracodawcy w jak największym stopniu skorzystali z możliwości, jakie daje globalizacja. Dzięki temu model *flexicurity* sprawia, że bezpieczeństwo i elastyczność wzajemnie się wspierają³. Na uwagę w pierwszej części opracowania zasługuje niewątpliwie próba ujęcia najważniejszych zagadnień skupionych wspólnie wokół kategorii zawodu. W moim odczuciu jest to próba udana. Rozważania podjęte w tej części potraktować również można jako wstęp do głębszej refleksji.

³ Wspólne zasady wdrażania modelu *flexicurity* KOM(2007) 359, Bruksela, 27.6.2007.

W kolejnych rozdziałach połączonych wspólnym hasłem „Człowiek w obliczu pracy zawodowej” zaprezentowano w pierwszej kolejności znaczenie pracy jako szczególnej formy działalności sprzyjającej rozwojowi człowieka. W tym celu Autor wprowadził kategorię rozwoju zawodowego, którą rozpatruje na tle kariery zawodowej. Na szczególną uwagę zasługują rozdziały poświęcone niestadialności rozwoju zawodowego rozumianego jako poprzemysłowy „znak czasu”, a także niepowtarzalność sylwetek pracowniczych XXI wieku. Już sama ich nazwa wskazuje na innowacyjne ujęcie problematyki. Przytoczona linia rozwoju zawodowego pracownika autorstwa Profesora Zygmunta Wiatrowskiego, odnoszona przede wszystkim do okresu trwania cywilizacji przemysłowej, zaprezentowana została w kontekście dynamicznej rzeczywistości rynku pracy, w której ma miejsce szereg modyfikacji związanych z realizacją kariery zawodowej i coraz powszechniejsza jest sytuacja wielokrotnego zmieniania miejsca lub charakteru pracy. Godnym podkreślenia jest również rozdział pt. *Człowiek jako podmiot w procesie pracy zawodowej*, w którym Autor prezentuje rozważania poświęcone obliczom podmiotowości w sytuacjach pracowniczych, analizując je w nurcie zarówno obiektywistycznym, jak i subiektywistycznym, a także w relacjach interpersonalnych zachodzących na terenie każdego zakładu pracy. Przegląd literatury, nie tylko z zakresu filozofii, pozwala dostrzec tendencję do utożsamiania kategorii podmiotu z konkretnym *podmiotem osobowym* – człowiekiem, co stanowi fundamentalne założenie w podejmowanych analizach tego zagadnienia na gruncie pedagogiki. W rozumieniu ogólnym, podmiotem jest indywidualna osoba, zdolna do świadomej refleksji nad celami i wynikami swoich dokonań, kształtująca własną przestrzeń życia⁴. Warunkiem przeżywania własnej pracy zawodowej jest – zdaniem Zdzisława Wołka – właśnie podmiotowość pracownika. Filozoficzna idea podmiotowości, stanowiąc inspirację dla pozostałych dyscyplin naukowych powoduje, że traktują one człowieka jako istotę odpowiedzialną oraz samoświadomą. Koncepcje podmiotowości podkreślają, że człowiek jest wolny w swoich decyzjach oraz ma swobodę w działaniach. Wskazują również na poczucie odpowiedzialnego funkcjonowania w rzeczywistości materialnej i społecznej⁵. W tej części książki zawarto również rozdział poświęcony „Niepowtarzalności sylwetek pracowniczych w XXI wieku”, w ramach którego refleksją objęto cechy społeczno-kulturowe jednostek rozważane jako kryteria powodzenia zawodowego; ich zainteresowania, motywacje oraz aspiracje do pracy zawodowej.

W dalszej refleksji, zgodnie z przyjętą strukturą i logiką treści, Autor przechodzi do zaprezentowania *Pracy zawodowej w warunkach poprzemysłowego społeczeństwa wiedzy*. Odwołując się do dorobku naukowej nowej organizacji

⁴ A. Warchał, *Podmiot w sferze społecznej*, [w:] *Podmiot, osoba, tożsamość*, red. E. Pietrzak, A. Warchał, Ł. Zaorski-Sikora, Łódź 2007, s. 38 i nast.

⁵ J. Górniewicz, *Kategorie pedagogiczne*, Olsztyn 1997, s. 25 i nast.; A. Warchał, *Podmiot...*, s. 39.

pracy, a jednocześnie akcentując konieczność antropocentrycznego podejścia do pracy zawodowej, Zdzisław Wołk ukazuje specyfikę pracy zawodowej wykonywanej w warunkach dynamicznych przemian w dobie globalizacji pisząc m.in.: „[...] z perspektywy globalnej, współczesna praca zawodowa stanowi przestrzeń życia, w której odbijają się zjawiska życia politycznego, ekonomicznego i społecznego, i w której kwestie rozwoju osobowego ludzi i związane z tym problemy zajmują miejsce szczególne” (s. 123). Ustosunkowując podjętą problematykę do warunków o wymiarze krajowym, sygnalizuje zróżnicowanie pracy w Polsce na początku nowego stulecia; skupia się także na negatywnych jej stronach i patologiach. Patologie te rozpatrywane są jednak w szerszym kontekście społecznym, co jest warte podkreślenia. Autor zwraca bowiem uwagę na takie zjawiska, jak: uzależnienie od alkoholu, narkomanię, działalność o charakterze przestępczym, rzutujące niewątpliwie na pracowników i wykonywaną przez nich pracę.

Analizie poddano także główne zjawiska patologiczne występujące w trakcie wykonywania obowiązków zawodowych, m.in.: długotrwałe skutki stresu i napięcia psychicznego, mobbing, molestowanie seksualne, korupcję, nepotyzm i klientyzm, patologiczne grupy pracownicze, nadużycia w środowisku pracy. Jak pisze Zdzisław Wołk w tej części książki: „Zjawisk patologicznych nie da się całkowicie wykluczyć z życia zakładów pracy, można nawet przypuszczać, że będą się one nasilać, gdyż zmienność warunków życia i pracy jest tak wielka, że coraz więcej ludzi za tymi zmianami nie nadąży i w rezultacie zostaje spychana na margines społecznego życia” (s. 151). W odniesieniu do przytoczonego cytatu należy stwierdzić, iż w recenzowanej publikacji nie brakuje również odniesień do licznych instytucji i form wsparcia, z pomocy których może skorzystać zarówno młody człowiek, dopiero planujący swoją karierę zawodową, jak i dorosły doświadczający trudności zawodowych. Ta część książki przybliży zagadnienie edukacji ustawicznej do zawodu i pracy; poradnictwa zawodowego dla młodzieży (poradnie psychologiczno-pedagogiczne, poradnictwo w szkołach) i osób dorosłych; instytucje: ochotniczych hufców pracy, akademickich biur karier, urzędów pracy oraz klubów pracy. Zdzisław Wołk wskazuje ponadto na instytucje chroniące prawa pracownicze, jak np. Państwowa Inspekcja Pracy i związki zawodowe. Prezentuje również ideę ekonomii społecznej rozumianej jako system przedsiębiorstw i organizacji oraz właściwych im uregulowań prawnych, mających na celu wspieranie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, w ramach której akcentuje działalność m.in.: inkubatorów przedsiębiorczości i zamysł wolontariatu. Wydaje się, iż jest to wątek godny polecenia szczególnie dla studentów pedagogiki. Wartość merytoryczną trzeciej części należy wyróżnić.

Ostatnia, czwarta część pracy stanowi omówienie zagadnień związanych z funkcjonowaniem człowieka w zakładzie pracy. Przedstawiono w niej zakład pracy jako środowisko realizacji zadań zawodowych oraz formalne i nieformalne

relacje społeczne w nim zachodzące. Poruszona tu problematyka zasługuje na szczególną rekomendację. Wielce zaniedbanym obszarem analiz naukowych zarówno na gruncie pedagogiki pracy, jak i subdyscyplin pokrewnych jest niewątpliwie pedagogika zakładu pracy. Za punkt wyjścia prezentowanych tu rozważań Zdzisław Wołek przyjął tezę, iż zakład pracy stanowi tradycyjne miejsce wykonywania pracy zawodowej i posłużył się metaforą *mikrokosmosu zakładu pracy* pisząc, iż jest to: „[...] mikrokosmos każdego z osobna pracownika, niezależnie od jego statusu społecznego i pozycji zawodowej, czy jakichkolwiek cech kulturowych. Tkwi on w pracownikach i znacząco wpływa na kulturę organizacyjną firmy i jej sposób funkcjonowania. Przede wszystkim jednak wyraża złożoność i uwikłania pracowniczego życia jednostki” (s. 195). Na uwagę zasługuje także rozpatrywanie zakładu pracy w kategorii *środowiska*, *organizacji* oraz *systemu*, na tle których analizie poddano przypisane mu funkcje. Zgodnie ze stanowiskiem socjologów pracy w książce przyjęto założenie, iż zakład pracy jest instytucją nie tylko gospodarczą, ale i społeczną, gdyż to ludzie tworzą jego struktury, wytyczają cele i zadania, określają pozycje, powinności i obowiązki poszczególnych członków. Najważniejszym zaś jego elementem są niewątpliwie pracownicy, którzy określają jakość danej załogi i rzutują na osiągnięcia usługowe i produkcyjne. W tym kontekście należy go postrzegać jako taki sposób zorganizowania, który zapewnia sprawne funkcjonowanie i którego celem jest osiągnięcie wymiernych efektów ekonomicznych (zysku)⁶.

Należy podkreślić, iż wskazany interesujący materiał badawczy prezentowany w recenzowanej pozycji oparty został na bogatej literaturze z różnych dziedzin wiedzy społecznej, zwłaszcza z pedagogiki, psychologii, socjologii oraz nauk o zarządzaniu. Tym samym zawiera on bogactwo interesujących treści i podjętych wątków, co – jak się wydaje – ukazano w dotychczasowy opisie.

Zgodnie z intencją Autora, książka adresowana jest przede wszystkim do osób zajmujących się zawodowo problemami pracy z ludźmi. Jej głównymi adresatami są doradcy zawodowi i personalni, pośrednicy pracy, pracownicy służb zatrudnienia, pracownicy zajmujący się polityką kadrową w zakładach pracy. Tak dobrana grupa docelowa odbiorców sygnalizuje zamiysł Zdzisława Wołka, aby pozycja ta nie była dostępna jedynie dla teoretyków zajmujących się problematyką ludzkiej pracy, ale służyła potrzebom praktyki w sferze edukacji i rynku pracy. Publikacja ta jest również niezwykle przydatna studentom nauk społecznych, w tym studentom pedagogiki pracy i pokrewnych specjalności. Stanowi bowiem wykładnię cennych informacji, które każdy młody człowiek, każdy absolwent, powinien wiedzieć przygotowując się do podjęcia pracy zawodowej. Jej wartość merytoryczną docenić powinni niewątpliwie pedagodzy pracy, psychologodzy pracy, socjologodzy pracy, a ponadto nauczy-

⁶ J. Stępień, *Wstęp do socjologii, psychologii i organizacji pracy*, Poznań 2000, s. 38–41.

ciele i wychowawcy związani z obszarem zawodoznawstwa. Jak pisze sam Zdzisław Wołk, przybliżając świat pracy zawodowej i jego złożoność pozycja ta może: „posłużyć w zasadzie każdemu człowiekowi [...], gdyż każdy z nas jest swoim własnym doradcą i sam realizuje swoje zawodowe usytuowanie” (s. 9).

Przechodząc do ogólnej oceny recenzowanej pracy, chciałabym jeszcze raz podkreślić jej oryginalny charakter, a także umiejętne powiązanie treści ukazanych w szerokiej perspektywie, w całościowym spojrzeniu. W rezultacie powstała praca interesująca i aktualna, uwzględniająca tendencje zmian cywilizacyjnych, zwłaszcza rozwój przemysłowego społeczeństwa wiedzy i ich wpływ na pracę zawodową człowieka. Z pełnym przekonaniem rekomenduję ją jako obowiązkową pozycję w bibliotece pedagogów pracy, która służyć będzie krzewieniu rodzimej myśli socjopedagogicznej.

Jak sam Autor zwraca uwagę, w książce nie wyczerpano wszystkich problemów związanych z pracą zawodową ludzi, co zapewne nie byłoby nawet możliwe. Wydaje się jednak, iż Zdzisław Wołk publikacją tą niewątpliwie zbliżył się do tego właśnie stanu.

Renata Tomaszewska-Lipiec

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz